

Om teorin för arbetarstyrda företag

I en intressant nypublicerad artikel i Ekonomisk Debatt om den arbetarstyrda ekonomin utgår Bo Södersten [1973] från Wards [1958] och Vaneks [1970] tankar om ett arbetarstyrt företags målfunktion och kommer då fram till de välkända slutsatserna att ett sådant företag kommer att uppvisa vissa bakvända beteenden. Eftersom Södersten längre fram i artikeln har en hel del gott att säga om arbetarstyre, får man ett intryck av att han behöver de slutsatser om en ineffektiv allokering som ligger i Ward—Vaneks angreppsmetod för att uppnå ett slags kritisk balans i sin egen presentation. Vare sig optimismen i artikelns senare del är berättigad eller ej — vilket jag inte ämnar diskutera uttryckligen, ehuru mina åsikter för och emot kanske framgår av resonemanget — är emellertid det arbetarstyrda företaget förvisso inte mindre effektivt i allokeringshänseende än det kapitalistiska. Eftersom denna fråga kommer upp om och om igen i många länder, förtjänar den en kortfattad allmän analys.*

* Därvid faller jag tillbaka på min artikel "Critical Notes on the Theory of the Labour Managed Firm and Some Macroeconomic Implications" [Horvat 1972].

BRANKO HORVAT, som är professor i nationalekonomi i Belgrad, är Jugoslaviens mest kände ekonom. Hans viktigaste bidrag till den ekonomiska vetenskapen har legat inom tillväxt- och investeringsteorin och inom teorin för arbetarstyrda företag. Professor Horvat är för närvarande gästforskare vid Institutet för internationell ekonomi.

Det illyriska företaget

De ekonomiska subjektens beteende brukar beskrivas med ett antagande om att de maximerar en viss målfunktion. Vad maximerar ett arbetarstyrt företag? I sin banbrytande artikel valde Ward [1958] antagandet att det maximerar (eller borde maximera) inkomsten per arbetare. Han var inte säker på om arbetarna verkligen betedde sig på detta sätt och kallade därför sin konstruktion det illyriska företaget. Domar [1966] och framför allt Vanek [1969 och 1970] godtog samma svar och utvecklade de teoretiska följderna av detta.

De slutsatser vi får beträffande följderna för företagets beteende av olika förändringar återges i *tablå 1*.¹ Vi har då bara räknat med en rörlig produktionsfaktor, nämligen arbetskraft.

Tablå 1. Effekter på produktion och sysselsättning

Typ av förändring	Nyklas- siskt företag	Illy- riskt företag	Jugo- slaviskt företag
Lönehöjning	—	0	0
Ökning av en klumpsummeskatt**	0	+	0 (?)
Prisstegring på företagets produkt	+	—	+

** Med klumpsummeskatt avses en skatt vars storlek ej är beroende av någon ekonomisk variabel (som inkomst, produktionsvolym, antal anställda osv) utan är lika för alla subjekt som åläggs att betala skatten.

Om det nyklassiska kapitalistiska företaget reagerar på ett ekonomiskt effektivt sätt, så som den traditionella teorin

¹ En modell för härledning av dessa resultat framläggs i appendix.

för företagets beteende tycks ha visat, så fungerar det illyriska företaget ineffektivt, eftersom det reagerar på exakt motsatt sätt. Genom att man strävar efter att sätta marginalproduktens värde lika med inkomsten per arbetare och inte med lönen blir dessutom sysselsättningen lägre. Vad som har ansetts speciellt oroväckande [Södersten 1973, s 481] är en negativt lutande utbudskurva, vilket gör ekonomin instabil.

Som Domar [1966] och Horvat [1967] har visat, modifieras ett arbetarstyrt företags funktionssätt avsevärt, om man antar en mera realistisk produktionsfunktion med två eller flera variabler. Men även då syndar företaget mot reglerna för en effektiv resursallokering. Sådana synder kan inte förlätas i den rena ekonomiska teorin. Och så faller domen: ett arbetarstyrt företag är mindre effektivt än ett kapitalistiskt.

Detta är nu en allmänt accepterad uppfattning bland (västerländska) ekonomer. Det är därför inte nödvändigt att återge publicerade och opublicerade uttalanden för att belysa detta. Emellertid har denna åsikts företrädare underlåtit att ställa en annars uppenbar fråga: beter sig verkligen ett arbetarstyrt företag på det sätt som man antagit? Wards försiktighet har också fallit i glömska. Wards hypotetiska illyriska resultat har i allmänhet tolkats som den jugoslaviska verkligheten. Sålunda lyder domen nu: det jugoslaviska företaget, styrt av arbetarråd, är på grund av sin uppbyggnad mindre effektivt än sin kapitalistiska motsvarighet.

En värdering av den illyriska teorin

Varje meningsfull teori måste klara två grundläggande prov avseende (1) antagandenas verifierbarhet och (2) förmågan till riktiga förutsägelser. En teori kan klara båda proven och ändå vara felaktig, men om den inte klarar det ena eller båda är den med säkerhet inte den rätta. Det sista provet är enklare och mera avgörande, så låt oss börja med det.

Den illyriska teorin förutsäger att en ökning av produktpriset kommer att minska produktionen eller åtminstone inte förändra den. *Ingenting som tyder på*

detta har observerats i den jugoslaviska ekonomin. Prishöjningar som vållats av otillfredsställd efterfrågan har ganska snabbt följts av ansträngningar att öka utbudet. Det räcker med att läsa dagstidningarna för att se detta.

Denna teori hävdar också att en minskning av de fasta kostnaderna minskar utbudet. Detta går inte att bekräfta eller förkasta utan särskild empirisk undersökning. När den sexprocentiga kapitalbeskattningen avskaffades på 1960-talet märkte dock inte jag någon dämpande effekt på produktionen — och ingen annan heller, så vitt jag vet.

Slutligen förutsäger teorin att den arbetarstyrda ekonomin blir en arbetskraftsparande ekonomi. Den jugoslaviska ekonomin visar tvärt emot kronisk översysselsättning i företagen. Regeringen klagar hela tiden över produktionens "extensiva" karaktär.

Det är fortfarande möjligt att rädda den illyriska teorin genom att införa speciella faktorer som förklarar de observerade effekterna och behålla det grundläggande antagandet med maximering per arbetare. Emellertid är det mycket enklare att ersätta denna teori med en annan som svarar mera direkt mot fakta. Dessutom finns det en allmänt accepterad lag i all vetenskaplig forskning, som säger att av två teorier med samma förklaringsvärde, är den enklaste att föredra.

När det gäller antagandet om grundläggande beteende leder mina egna erfarenheter mig att ställa upp följande målfunktion för det jugoslaviska arbetarrådsstyrda företaget [Horvat 1967].

I början av ett nytt budgetår fastställer arbetarrådet aspirationsnivån för de personliga inkomsterna. Denna aspirationsinkomst utgörs av föregående års inkomst eller något slags standardinkomst plus en förändring, vanligen ett tillägg, som skall uppnås under året och är en funktion av (a) förväntad försäljning, (b) inkomsten i andra företag, (c) inkomsten under närmast föregående och tidigare år, (d) arbetsproduktiviteten, (e) levnadskostnaderna, (f) skattepolitiken, och kanske några andra faktorer.

När väl aspirationsinkomsten har fastställts blir den ett tvingande mål för företagsledningen. Detta innebär att den

målsatta personliga inkomsten spelar samma roll för resursstyrningen som en arbetslön, utan att vara en arbetslön. Det som arbetaren faktiskt får som sin andel i företagets inkomster kan avvika från aspirationsinkomsten och är beroende av företagets resultat. I praktiken kan den faktiska personliga inkomsten visa sig bli lägre än föregående år, om företaget drabbas av förluster. I stället för att minska sysselsättningen kommer företaget helt enkelt att sänka den personliga inkomsten för de anställda, vilket också är det beteende som observerats.

Rent matematiskt blir det jugoslaviska företagets målfunktion identisk med den gängse nyklassiska målfunktionen och följaktligen blir jämviktsvillkoren desamma. Atminstone kvalitativt förutsäger teorin sålunda samma beteende.

På vilket sätt avviker då det jugoslaviska företaget i institutionellt avseende från det illyriska företaget? Detta är lättast att se när vi tittar på sparandet. Det finns tre rena fall. Beslut om sparandet kan fattas (1) av staten, (2) av arbetskollektivet (företaget) och (3) av enskilda. Det illyriska företaget passar in på (1) och (3). Om sparandet ombesörjs av staten fördelas företagets totala nettoinkomst mellan arbetarna och de intresserar sig enbart för att maximera sina löner. Om vi antar att statens sparande är ungefär lika stort som de kapitalistiska vinsterna, blir i detta fall inkomsten per arbetare i det illyriska företaget lika med lönen i dess kapitalistiska tvillingföretag. Om sparandet ligger hos de enskilda, fördelas återigen företagets totala inkomst mellan arbetarna, men de köper nu värdepapper för den del av sin inkomst de önskar spara. I detta fall blir totala sysselsättningen lägre.

I sin rena form motsvarar fall (1) en statskapitalistisk ordning, medan fall (3) är en blandning av privat ägande och kollektivt styre. Det jugoslaviska företaget med sitt samhälleligt ägda kapital och med det arbetande kollektivet i rollen av företagare är beteendemässigt inte beslätktat med vare sig (1) eller (3). Det hör till klass (2). För att överleva i en miljö med konkurrens måste kollektivföretagaren spara en del av företagets inkomster och föra en kraftfull investeringspolitik. Med verklighetens osäkra

förhållanden är företagets expansion den grundläggande garantin för att dess medlemmars inkomster kommer att stiga. Sålunda är det naturligt att inrikta sig på att maximera rörelseöverskottets absoluta värde, inte överskottet i förhållande till det föränderliga antalet arbetare. Om överskottet råkar vara exceptionellt stort (litet) kommer en mindre (större) än proportionell summa att fördelas i löner därför att (a) det anses att lönerna inte bör variera alltför mycket från företag till företag (vilket kan härledas ur den socialistiska principen om fördelning i enlighet med arbetsinsatserna) och (b) det är förnuftigt att bygga upp reserver för att påskynda företagets expansion. Kort sagt: det jugoslaviska eller arbetarrådstyrda företaget använder aspirationslöner som skuggpriser för kostnadskalkyler och resursallokering. Det maximerar av allt att döma överskottet och delar sedan upp detta i den del som skall återinvesteras och den del som skall fördelas som lönehöjning (i kontanter eller på annat sätt). Hur fördelningen av överskottet bestäms är en intressant fråga både för teorin och den empiriska forskningen om den jugoslaviska formen av arbetarrådstyrda företag.

Några makroekonomiska följder

En omfattande empirisk undersökning av konjunkturcyklerna i Jugoslavien visade att det arbetarrådstyrda företaget beter sig annorlunda än det kapitalistiska företaget i ett antal viktiga avseenden.

1. Eftersom kapitalet är samhällsägt minskas riskerna och osäkerheten kraftigt. Som en följd av detta visar arbetarkollektivet — som ju fyller företagarens roll — en mycket högre benägenhet att investera och öka sysselsättningen i syfte att åstadkomma snabb expansion av produktionen, än företag gör i en kapitalistisk omgivning. Följaktligen kan man vänta sig en hög investeringstakt (som ofta inte motsvaras av tillräckliga finansieringsmöjligheter) och översysselsättning.

2. Eftersom företaget styrs kollektivt finns det stor motvilja mot att avskeda arbetskamrater. I allmänhet föredrar företaget att sänka lönerna framför att avskeda arbetare. Men innan lönerna

sänks kommer företaget att uttömma alla sina interna resurser och kreditmöjligheter. Om arbetarna inte avskedas måste de producera och om det inte finns någon marknad kommer de att producera på lager. Av båda skälen kommer den totala efterfrågan under en recession att bli högre än i en jämförbar kapitalistisk miljö. I konjunkturuppgången kommer företagen att sälja ur lagren, vilket återigen är ett beteende som är motsatt det kapitalistiska företagens. Följaktligen har en arbetarstyrd ekonomi mera inbyggd stabilitet.

3. På grund av 1 och 2 kommer företagen att tendera att producera även när de inte kan sälja omedelbart och/eller fortsätta att sälja sina produkter även när köparna inte kan betala omedelbart. Alltså borde man vänta sig stora ofrivilliga lager och omfattande varukrediter, i synnerhet i konjunkturedgångarna. Detta kan skapa perioder med svår brist på likviditet, vilket gör penningpolitiken fullständigt ineffektiv.

4. I konjunkturuppgången tenderar kostnaderna per produktionsenhet att minska och i nedgången tenderar de att öka. Sålunda borde vi vänta oss stabila priser när tillväxttaket är hög (utom under högkonjunkturer med efterfrågeinflation) och stigande priser när marknaden är trög.

5. Utan ekonomisk-politisk styrning kommer lönerna för samma typ av arbete att variera mera än i en kapitalistisk ekonomi. Skillnader mellan företagen inom samma bransch är bra, därför att de innebär anpassningar till lokala förhållanden, som gör det möjligt för företag att överleva. Skillnader mellan branscher är däremot inte alls önskvärda, eftersom de återspeglar ett brott mot den grundläggande fördelningsprincipen: fördelning efter bidrag till produktionen. Eftersom denna princip är djupt rotad i en arbetarstyrd ekonomi, skapar brott mot denna princip motverkande krafter. Eftersom produktiviteten ökar i mycket olika takt i olika branscher, kan de branscher som släpar efter inte absorbera lönehöjningar utan tvingas höja priserna. Utan en effektiv ekonomisk politik drabbas ekonomin då av en kraftig kostnadsinflation. Å andra sidan är det, på grund av frånvaron av fundamental kon-

flikt mellan arbetsgivare och anställda, lättare att kontrollera en kostnadsinflation i en arbetarstyrd omgivning än i en kapitalistisk.

6. Av uppenbara skäl skapar självstyret motvilja mot stora enheter. Öppenheten i en ekonomi med arbetarstyret gör dessutom kartellbeteende svårt eller omöjligt. Man kan sålunda vänta sig att starka krafter verkar för decentralisering och mot kartellbildning och monopol i en arbetarstyrd ekonomi.

Appendix

I det enklaste fallet med en produkt och en rörlig faktor blir produktionsfunktionen

$$(1) \quad q = f(x)$$

där q är produkten och x är antalet anställda arbetare. Om k är något slag av fasta kostnader som måste täckas (avskrivningar, ränta, kapitalskatt eller bara en klumpsummeskatt) blir inkomsten per arbetare

$$(2) \quad y = \frac{pq - k}{x}$$

Denna maximeras under antagandet att produktpriset är en konstant. Första-handsvillkoret för jämvikt blir då:

$$(3) \quad pq' = \frac{pq - k}{x} = y$$

Marginalproduktens värde är lika med inkomsten per arbetare (och inte med lönen som i det kapitalistiska företaget). Vi skriver om (3) till

$$(4) \quad q - xq' = \frac{k}{p}$$

$$(5) \quad \frac{d}{dx}(q - xq') = -xq'' > 0$$

Antag nu att k och p är rörliga och differentiera (4) först med avseende på k och sedan med avseende på p .

$$(6) \quad \frac{\partial}{\partial x}(q - xq') \frac{\partial x}{\partial k} = \frac{1}{p} \therefore \frac{\partial x}{\partial k} > 0$$

$$(7) \quad \frac{\partial}{\partial x}(q - xq') \frac{\partial x}{\partial p} = \frac{-k}{p^2} \therefore \frac{\partial x}{\partial p} < 0$$

Vi ser här att en skattehöjning ökar sysselsättningen och att en ökning i produktpriset minskar sysselsättningen. För-

ändringar i sysselsättningen förändrar produktionen i samma riktning, vilket klart framgår av produktionsfunktionen (1). Det återstår att jämföra hur ett arbetarstyrt och ett kapitalistiskt företag (i dess nyklassisk version) reagerar på förändringar i löner, klumpsummeskatt och produktpris. Resultaten av en sådan analys (som ej genomförs här) återges i tabblån i texten.

Referenser

- Domar, E. D., [1966], "The Soviet Collective Farm", *American Economic Review*, årg 56, nr 4
- Dubravčić, D., [1968], "Prilog zasnivanju teorije jugoslavenskog poduzeća: mogućnosti uopćavanja modela", *Ekonom-ska analiza*, s 120—127
- Horvat, B., [1967], "A contribution to the Theory of the Yugoslav firm", *Ekonom-ska analiza*, s 7—28
- [1971], *Business Cycles in Yugoslavia*, New York
- [1970], "Analysis of the Economic Situation and Proposal for a Program of Action", *Praxis* 3—4 1971. Artikeln publicerades på serbokroatiska i *Pregled*, 1970
- Södersten, B., [1973], "Arbetarstyrd ekonomi", *Ekonomisk Debatt*, årg 1, nr 8
- Vanek, J., [1969], "Decentralization Under Workers Management: A Theoretical Appraisal", *American Economic Review*, årg 59, nr 5
- [1970], *The General Theory of Labour Managed Market Economies*, Ithaca
- Ward, B., [1958], "The Firm in Illyria: Market Syndicalism". *American Economic Review*, årg 48, nr 4
- [1966], "Beleške o Iliriji: Model Jugoslovenskog planiranja", *Univerzitet danas*
- [1967], *The Socialist Economy*, New York